

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ СПРАВ
ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ, ЩО ВИНΙΚАЮТЬ
ІЗ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН**

Г. В. Чурпіта

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Окреме провадження є видом непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи, або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав, або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Об'єднання зазначених категорій цивільних справ для розгляду в спеціальному порядку пов'язано з їх особливою юридичною природою, а також специфікою суб'єктного складу.

Справи, які підлягають розгляду і вирішенню в порядку окремого провадження, виникають із суспільних відносин різної юридичної природи – цивільних, сімейних, земельних та інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ провадиться за правилами іншого судочинства. Безперечно, належність правовідносин, із яких виникають цивільні справи, що розглядаються в порядку окремого провадження, до певної галузі матеріального права не тільки суттєво впливає на процедуру їх розгляду в порядку зазначеного виду цивільного судочинства, але й визначає специфіку суб'єктного складу кожної з галузевих категорій справ окремого провадження. Специфікою юридичної природи відрізняється і суб'єктний склад осіб, які беруть участь у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. І хоча сутність окремого провадження або певної категорії цивільних справ, що розглядаються у його порядку, у своїх працях досліджували, зокрема такі науковці, як: Ю.В. Білоусов, С.С. Бичкова, В.В. Блажеєв, В.Г. Бобко, О.О. Борисова, С.В. Васильєв, В.П. Воложанін, Г.О. Жилін, Ю.О. Заїка, Р.Ф. Каллістратова, В.М. Кравчук, І.М. Пятілетов, І.В. Решетнікова, Г.О. Світлична, В.І. Тертишніков, О.І. Угриновська, І.В. Удальцова, Є.І. Фурса, С.Я. Фурса, Ю.С. Червоний, М.Й. Штефан, В.В. Ярков, – деякі проблеми суб'єктного складу осіб, які беруть участь у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин, й досі залишаються поза увагою вчених-процесуалістів.

Метою статті є виокремлення та дослідження проблемних аспектів складу осіб, які беруть участь у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин.

Основні результати дослідження. Аналіз положень ст. 1 2, 79 СК України дає підстави стверджувати, що сімейними правовідносинами є врегульовані нормами сімейного та цивільного права, особисті немайнові й майнові суспільні відносини, які виникають між: подружжям; батьками і дітьми; усиновлювачами й усиновленими; матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання; бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками; рідними братами і сестрами; мачухою, вітчимою і падчеркою, пасинком; іншими членами сім'ї.

У ч. 2 ст. 234 ЦПК України перелічено одинадцять категорій цивільних справ окремого провадження, особливості порядку розгляду і вирішення яких закріплено у гл. 2 12 розд. IV ЦПК України. Відповідно ж до ч. 3 ст. 234 ЦПК України у порядку окремого провадження розглядаються також: справи про надання права на шлюб; справи про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей; справи про розірвання шлюбу за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі; справи про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя; інші справи у випадках, встановлених законом. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 256 ЦПК України, в якій визначаються конкретні справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у судовому порядку можуть бути встановлені також інші факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення.

Враховуючи юридичну природу сімейних правовідносин, їх зміст і суб'єктний склад, а також положення ч. 2, 3 ст. 234, ч. 1, 2 ст. 256 ЦПК України, ст. 48, ст. 108, ч. 2 ст. 119, ст. 168, ст. 170, ч. 1 ст. 184 СК України, ст. 75 ЦК України, можна дійти висновку, що в порядку окремого провадження розглядаються такі справи, які виникають із сімейних правовідносин:

- 1) про усиновлення;
- 2) про надання права на шлюб;
- 3) про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей;
- 4) про розірвання шлюбу за заявою будь-кого з подружжя, якщо один із нього засуджений до позбавлення волі;
- 5) про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя;
- 6) про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами;
- 7) про встановлення факту реєстрації шлюбу;
- 8) про встановлення факту розірвання шлюбу;
- 9) про встановлення факту усиновлення;
- 10) про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу;
- 11) про визнання шлюбу неукладеним;
- 12) про визнання розірвання шлюбу фіктивним;
- 13) про припинення режиму окремого проживання подружжя;
- 14) про надання права на побачення з дитиною матері, батькові, які позбавлені батьківських прав;
- 15) про повернення дитини батькам чи іншим особам;
- 16) про визначення розміру аліментів у твердій грошовій сумі;
- 17) про звільнення опікуна та піклувальника;
- 18) інші справи у випадках, встановлених законом.

Незважаючи на те, що відповідно до положень ЦПК України перелік справ окремого провадження, які виникають із сімейних правовідносин, не є вичерпним, нормами матеріального права, зокрема, нормативними положеннями СК України та ЦК України, на сьогодні не регламентовано інших категорій справ, які виникають із сімейних правовідносин і розглядаються в порядку зазначеного виду цивільного судочинства.

Як випливає з аналізу ч. 2, 3 ст. 26, ч. 1 ст. 38, ч. 4 ст. 235 ЦПК України, особами, які беруть участь у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин, є:

1) заявник – особа, в інтересах якої відкрито окреме провадження у цивільній справі [1, с. 90].

Заявниками у справах окремого провадження, які виникають із сімейних правовідносин, є суб'єкти цих правовідносин, які, у тому числі, можуть бути прямо визначені нормами матеріального або процесуального права. Наприклад, у справі про надання права на побачення з дитиною матері, батькові, які позбавлені батьківських прав, відповідно до ч. 1 ст. 168 СК України заявниками можуть бути мати та (або) батько, які позбавлені батьківських прав.

У деяких категоріях цивільних справ, що виникають із сімейних правовідносин, передбачено обов'язкову множинність осіб, які виступають у цивільному процесуальному правовому статусі заявника.

Зокрема, у справі про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, виходячи із ч. 1 ст. 109 СК України, заявників у справі має бути завжди два: і чоловік, і дружина. Якщо бажання розірвати шлюб виникає тільки одного з подружжя, відповідна категорій справ характеризується наявністю спору, а тому підлягає розгляду в порядку іншого виду цивільного судочинства – у порядку позовного провадження.

Множинністю відрізняється і суб'єктний склад заявників у справі про встановлення режиму окремого проживання подружжя: відповідно до ч. 1 ст. 119 СК України заявниками у цій категорій справ мають бути дружина і чоловік одночасно. У випадку небажання одного з подружжя встановлювати режим окремого проживання, цей режим встановлюється судом в порядку позовного провадження.

У деяких категоріях справ окремого провадження, які виникають із сімейних правовідносин, до особи заявника передбачається додаткова вимога – наявність визначеного законом матеріального правового статусу. Наприклад, у справі про визначення розміру аліментів у твердій грошовій сумі заявниками можуть бути лише особи, які мають правовий статус платника або одержувача аліментів (ч. 1 ст. 184 СК України).

Вимогу щодо наявності у заявника матеріального правового статусу містить і ч. 3 ст. 234 ЦПК України, яка визначає, що в порядку окремого провадження розглядаються справи про розірвання шлюбу за заявою будь-кого з подружжя, якщо один із нього засуджений до позбавлення волі.

Зазначена категорія справ є новою у колі цивільних справ окремого провадження, які виникають із сімейних правовідносин. До прийняття та набрання чинності Законом України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 р., якщо один із подружжя був засуджений до позбавлення волі, шлюб розривався органом державної реєстрації актів цивільного стану за заявою

другого з подружжя. Законом України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» п. 3 ч. 1, який передбачав зазначену норму, було виключено зі змісту ст. 107 СК України. Водночас ст. 105 СК України, яка регламентує підстави припинення шлюбу внаслідок його розірвання, було залишено без змін.

Таким чином, із змісту правових норм СК України, вбачається, що шлюб за умови, що другий із подружжя засуджений до позбавлення волі, може бути розірвано судом або в порядку окремого провадження за спільною заявою подружжя, яке має дітей, відповідно до ст. 109 СК України, або за позовом одного з подружжя відповідно до ст. 110 СК України. Але це суперечить ч. 3 ст. 234 ЦПК України, відповідно до якої в порядку окремого провадження розглядаються також справи про розірвання шлюбу за заявою будь-кого з подружжя, якщо один із нього засуджений до позбавлення волі.

На нашу думку, колізію сімейного та цивільного процесуального законодавства України слід узгодити, для чого слід доповнити:

а) ч. 2 ст. 105 СК України правовою нормою такого змісту: «а також за заявою будь-кого з подружжя, якщо один із нього засуджений до позбавлення волі, на підставі рішення суду, відповідно до ст. 109-1 СК України»;

б) СК України ст. 109-1: «Якщо один із подружжя засуджений до позбавлення волі, будь-хто з подружжя має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом з документами, які посвідчують факт засудження до позбавлення волі одного з подружжя. Суд ухвалює рішення про розірвання шлюбу після спливу одного місяця від дня подання заяви. До закінчення цього строку заява про розірвання шлюбу може бути відкликана тим із подружжя, хто її подав».

Повертаючись до зазначеної нами вище вимоги щодо наявності в указаній справі особи з правовим статусом засудженого до позбавлення волі, слід звернути увагу на те, що відповідна вимога цивільного процесуального закону є альтернативною і може стосуватися як особи заявника, так і особи, яка є заінтересованою особою у цій справі.

Поряд із наявністю матеріального правового статусу у певних категоріях справ окремого провадження, які виникають із сімейних правовідносин, до особи заявника матеріальним законом встановлюються й інші додаткові вимоги. Наприклад, відповідно до ст. 211 СК України у справах про усиновлення заявником може бути дієдатна особа віком не молодша двадцяти одного року, за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини, яка відповідає вимогам, визначеним ч. 2 ст. 211, ст.ст. 212, 213 СК України;

2) інші заінтересовані особи – будь-які особи, на права, свободи чи інтереси яких може вплинути ухвалене у справі окремого провадження судове рішення [2, с. 444-445].

Слід зазначити: законодавець є непослідовним у найменуванні указаній категорії осіб, які беруть участь у справах окремого провадження. Так, у ч. 1 ст. 28, ч. 5 ст. 31, ч. 4 ст. 235, ч. 1 ст. 253, ч. 1 ст. 254, ч. 1 ст. 272, ст. 277 ЦПК України відповідні особи іменуються «заінтересованими особами». Водночас згідно із ч. 2 ст. 26, ч. 1 ст. 38, ч. 1 ст. 250 ЦПК України такі особи є вже «іншими заінтересованими особами». Змістовної різниці у наведених найменуваннях окресленої категорії осіб, які беруть участь у справах окремого провадження немає. Хоча, вважаємо, законодавчу термінологію необхідно привести до внутрішньої узгодженості. У зв'язку із цим, доцільніше для позначення осіб, які беруть участь у спра-

вах окремого провадження, поряд із заявником, використовувати єдине термінологічне словосполучення «заінтересовані особи»: бо незрозуміло, стосовно яких осіб, які беруть участь у справі, заінтересовані особи є «іншими»? Якщо стосовно заявника, то він не є заінтересованою особою (у процесуальному сенсі), а має самостійний цивільний процесуальний правовий статус. Отже, у подальшому дослідженні суб'єктного складу осіб, які беруть участь у справах, що виникають із сімейних правовідносин і розглядаються в порядку окремого провадження, ми використовуватимемо єдине найменування – «заінтересовані особи».

Наприклад, заінтересованими особами у справах про усиновлення, виходячи зі змісту ст.ст. 214-215, 217-222, ст. 233 СК України, ч. 1 ст. 253 ЦПК України, можуть бути: батьки дитини; сама дитина; другий з подружжя, якщо усиновлення дитини здійснюється одним із подружжя; опікун, піклувальник дитини або її батьків; заклад охорони здоров'я або навчальний заклад, якщо дитина не має батьків і перебуває у цих закладах; органи державної влади, які здійснюють облік дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування, та облік осіб, які бажають усиновити дитину; державний орган реєстрації актів цивільного стану; уповноважені органи виконавчої влади, якщо заявником є іноземний громадянин; інші особи;

3) органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб. Такими органами та особами у встановлених законом випадках є: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи (ст. 45 ЦПК України).

Зазначені органи та особи можуть брати участь у справах окремого провадження, які виникають із сімейних правовідносин, виключно у визначених законом процесуальних формах та за наявності визначених у законі підстав. Зокрема, у цивільних справах (у тому числі окремого провадження, які виникають із сімейних правовідносин), під час розгляду і вирішення яких зачіпаються інтереси малолітніх і неповнолітніх фізичних осіб, у формі подання висновків на виконання своїх повноважень мають право брати участь органи опіки та піклування;

4) представники заявника, інших заінтересованих осіб, а також органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, – особи, які вчиняють від імені осіб, яких вони представляють, визначені процесуальні дії.

У ч. 1 ст. 38 ЦПК України, ч. 1 ст. 223 СК України встановлено єдиний виняток щодо можливості представництва у цивільних справах окремого провадження, які виникають із сімейних правовідносин, а саме – щодо справ про усиновлення. Отже, це означає, що в усіх інших справах окремого провадження, які виникають із сімейних правовідносин, заявники та заінтересовані особи, а також органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, можуть брати участь особисто або через представника.

Висновки. Дослідження деяких аспектів суб'єктного складу осіб, які беруть участь у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин, дозволило дійти низки таких висновків:

1) заявниками у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин, є суб'єкти цих правовідносин, які, у тому числі можуть бути прямо визначені нормами матеріального або процесуального права. У деяких категоріях цивільних справ окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин, передбачено: а) обов'язкову множинність осіб, які виступають у цивіль-

ному процесуальному правовому статусі заявника; б) додаткові вимоги до особи заявника – наявність визначеного законом матеріального правового статусу або дотримання інших спеціальних вимог, встановлених матеріальним законом;

2) для позначення осіб, які беруть участь у справах окремого провадження, поряд із заявником, доцільно використовувати єдине термінологічне словосполучення – «заінтересовані особи»;

3) в усіх справах окремого провадження, які виникають із сімейних правовідносин, окрім справ про усиновлення, заявники та інші заінтересовані особи, а також органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, можуть брати участь особисто або через представника;

4) з метою подолання колізії сімейного та цивільного процесуального законодавства України у контексті визначення складу осіб, які беруть участь у справі про розірвання шлюбу за заявою будь-кого з подружжя, якщо один із нього засуджений до позбавлення волі, необхідно доповнити:

а) ч. 2 ст. 105 СК України правовою нормою такого змісту: «а також за заявою будь-кого з подружжя, якщо один із нього засуджений до позбавлення волі, на підставі рішення суду, відповідно до ст. 109-1 СК України»;

б) СК України ст. 109-1: «Якщо один із подружжя засуджений до позбавлення волі, будь-хто з подружжя має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом з документами, які посвідчують факт засудження до позбавлення волі одного із подружжя. Суд ухвалює рішення про розірвання шлюбу після спливу одного місяця від дня подання заяви. До закінчення цього строку заява про розірвання шлюбу може бути відкликана тим із подружжям, який її подав».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бичкова С.С. Визначення складу осіб, які беруть участь у деяких справах, що можуть розглядатися в порядку окремого провадження // Приватне право і підприємництво. – Вип. 8. – К.: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. – С. 89-93.

2. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации / [С. А. Алехина, А. Т. Боннер, В. В. Блажеев и др.]; отв. ред. М. С. Шакарян. – М.: ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2003. – 752 с.

Чурпіта Г.В. Деякі аспекти суб'єктного складу справ окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин

У статті виокремлено та досліджено деякі проблемні аспекти, пов'язані із визначенням складу осіб, які беруть участь у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин.

Ключові слова: особи, які беруть участь у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин; заявник; заінтересовані особи; органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб; представники заявника, заінтересованих осіб, органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Чурпіта А.В. Некоторые аспекты субъектного состава дел особого производства, которые возникают из семейных правоотношений

В научной статье выделены и исследованы отдельные проблемные аспекты, связанные с определением состава лиц, участвующих в делах особого производства, которые возникают из семейных правоотношений.

Ключевые слова: лица, участвующие в делах особого производства, которые возникают из семейных правоотношений; заявитель; заинтересованные лица; органы и лица, которым законом предоставлено право защищать права, свободы и интересы других лиц; представители заявителя, заинтересованных лиц, органов и лиц, которым законом предоставлено право защищать права, свободы и интересы других лиц.

Churpita G.V. Some aspects of the corpus delicti of the cases of special proceedings, which arise from family legal relationships

The article identifies and investigates some problematic aspects related to defining the persons involved in cases of special proceedings that arise from family relationships.

Key words: persons involved in cases of special proceedings that arise from family legal relationships, the applicant, interested persons, authorities and persons entitled by law to protect the rights, freedoms and interests of others, representatives of the applicant, interested persons, authorities and individuals entitled by law to protect the rights, freedoms and interests of others.

Стаття надійшла до редакції 18.07.2011.